

Occasionalisms are considered as extraterritorial speech phenomena, which illustrate the ways and forms of the development of the language of an individual author, period, reflect the interaction between language and speech, as well as update word-formation and figurative funds of the Ukrainian language.

Occasionalism in the poetic speech of Metropolitan Ilarion defines the degree of his skill, which speaks of the existence of an idiosyncrasy, which makes it possible to recognize his artistic discourse among a number of similar ones. Although most of I.I. Ohiienko's literary works are characterized by an exquisite literary language with book coloring, the author's writing makes a significant difference to his creative style, which makes it possible to stamp out the author's discourse clearly.

In the philosophical trilogy «Life Sea» Occasionalism – a bright poetic tool, which is the consequence of the creation of Metropolitan Ilarion. In the poetic discourse of the author we fall into the lexical, morphological, graphical occasional, giving his works of dynamics, expression, imagery, successfully update opinion. They promote the activation of events, visualize the content of the work, significantly improve the process of encoding / decoding content, refine and develop it, enrich the arsenal of ideological and artistic author's means.

Key words: neologism, occasionalism, poetic discourse, way of creation, fixation, composition.

Отримано: 20.09.2018 р.

УДК 81:]001(477)Огієнко
DOI: 10.32626/2309-7086.2018-15-2.35-39

І. М. Діяконович

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

УКРАЇНСЬКИЙ МОВНИЙ ВАЖИЛЬ ІВАНА ОГІЄНКА У ПАЛІТРИ ФІЛОСОФІВ МОВИ

У статті подано різноманітні тлумачення мови філософами світу. Мова розглядається не лише як соціальний чинник, засіб для спілкування у соціумі, але й як живий організм, наділений духом (за Г.Ф. Гегелем). Згадується Вільгельм Гумбольдт, який зламав традиційне, конвенційне уявлення про сутність мови, яка зводилась лише до системи знаків. Згідно філософії Гумбольдта мова є засобом, яким людина творить себе і світ й визначає мислення народу, тому різноманітність мов свідчить про множинність світоглядів. Така світоглядна інакшість виразно представлена у народній мудрості, що збереглась у казках і прислів'ях, деякі з них наведені у дослідженні. Політичний аспект мови також розглядається у статті. На тлі історичної боротьби мова стає політичним інструментом, який застосовується панівними, імперськими народами для поневолення не панівних народів, а згодом це приводить до знищення націй (І.І. Огієнко) і втратою державності. Автором наведені приклади на підтвердження філософії Ф. Сосюра стосовно мови, яку він, називаючи континуальною трансформацією, розглядає як змінний у часі і просторі організм.

Ключові слова: мислення, світогляд, політичний інструмент, мудрість континуальна трансформація, діяхронія, транслітерація.

Слово – інструмент в руках людини. Цей інструмент може служити як на добре, так і на зле. Про значущість слова, що є генералізацією поняття мови, писалося й говорилося віками різними мовами. Достатньо нагадати, що бестселер всіх часів і народів «Біблія» розпочинається книгою «Буття», в якій зазначається, що в перший день, створивши Небо і землю, і відділивши світло від темряви, Господь

назвав світло «День», а темряву «Ніч», тобто мова стала важливим інструментом у перший день створення світу. Надалі, право називати тварин і іншу живність землі мав Адам, перша людина. Мова стала тим важелем існування, без якого все б перетворилося на безлад. Слово – засіб для існування, на ряду з їжею і водою.

Природу слова досліджували, вивчали, тлумачили філософи, богослови, та класики літератури ще з древності. Платон, Аристотель, Гобс, Ляйбніц, Гердер, Кант, Гумбольдт, Ніцше, Пірс, Фреге, Віттенштайн, Потєбня, Огієнко, – ось лише незначний перелік мислителів, які досліджували царину слова.

Метою дослідження є зіставлення філософських тлумачень мови синхронічно з рефлексією на українській мовній важіль, виокремлений мислителем, письменником і митрополитом Іваном Огієнком.

На тлі обраної теми роздумів даного дослідження, звернемо увагу на висловлення Гегеля про те, що «мова є чистим існуванням духу» [1, с.273], і звідти випливає, що мова кожного народу має свій, властивий лише їй дух. Уявлення одного народу відображуються у його мові, і тому інший народ, маючи іншу мову, має інші уявлення. Саме тому Гегель порівнює літературні переклади з «штучними трояндами», через те, що ті «втратили музичну стихію мови ..., властиво-внутрішній образ дії» [1, с.286].

Вже наприкінці XVIII століття Вільгельм Гумбольдт ламає традиційне, конвенційне уявлення про сутність мови, яка зводилась лише до системи знаків, що допомагала людям порозумітися. Згідно філософії Гумбольдта щодо мови, та є засобом «яким людина водночас формує себе і світ, або усвідомлює себе через те, що вона відокремлює світ від себе» [1, с.292-293]. Заглиблюючись у дослідження мови через мислення, філософ приходить до висновку, що саме окрема мова визначає мислення народу, і різноманітність мов сприяє великому спектру світоглядів [1, с.296]. Підтвердженням філософського призначення мови є існування народної мудрості різних народів, яка лаконічно акумулювала світогляди різних націй. Наведемо приклад народних прислів'їв різних народів, щоб досвідчити різні світогляди. «Швидко – це повільно, але без перерв. Хто сильно бажає піднятися наверх, той придумає сходи. Чоловік з дружиною повинні бути подібні руці і очам: коли руці боляче – очі плачуть, а коли очі плачуть – руки витирають сльози. Сонце не знає правих. Сонце не знає неправих. Сонце світить без мети когось зігріти. Той, хто знайшов себе, подібний до сонця. Море тому велике, що і дрібними річками не гребує» [13]. «Краще погоріти, ніж на чужині жити. Шануй героя, хоча б він був тобі ворогом. Краще одна стіна, ніж тисяча сторожів. Два шакали лева загризуть. Не всяк хоробрий, хто тигрову шкуру одяг» [4]. «Народивсь я греком, греком і помру. Степи плекають коней, а гори – сміливців. Лестоці – сила слабких. Не бере іржа того колеса, яке крутиться» [11]. «Біда мучить і мудрості научить. Без вірного друга – велика туга. Було б пшоно, а каша буде. Велике дерево поволі росте. Ворона й за море літає. Та дурна вертається. Всякому овочу свій час» [12].

Різність, або інакшість мислення, що за Гумбольдтом має рефлексію у мові, використовувалась у політичних цілях наскрізь сторіч. У своїй статті «Феноменологія нації» Віталій Пономарьов робить аналіз книги чеського письменника Мирослава Гроха «У нацыянальных інтарэсах. Патрабаваньні й меты нацыянальных рухаў XIX ст. у параўнаўчай пэрспэктыве», в якому вирізняє думку письменника щодо тридцяти європейських етносів («а згодом націй», що тоді жили (а деякі й нині живуть) на своїй землі в чужій державі. Георг Вільгельм Фридрих Гегель називав їх «неісторичними народами», Пьотр Аркадієвич Столипін – «інородцями», Юрій Андрухович – «нешасливими спільнотами», натомість Мирослав

Грох, згідно з поняттєвим апаратом націології середини минулого століття, іменує своїх героїв «малими народами» та «непанівними етнічними групами» [9]. Автор зазначає, що малими народами названо українців і білорусів, які наприкінці XIX століття на теренах Російської імперії складали 35 та 5 мільйонів відповідно і вважалися «малими» не за кількістю, адже ««непанівні етнічні групи» в Європі XIX сторіччя не панували у своїй сторонці просто тому, що їх свого часу завоювали щасливіші за них «державні» народи» [9]. На підтвердження цієї думки Іван Огієнко відзначає, що «перша російська революція 1905 року відразу знесла всі урядові заборони на українське слово і воно стало вільно розвиватися» [5, с.91]. Тобто, хитається трон імперської нації, відновлює слово поневолений народ. «Війна 1914 року принесла черговий погром українському слову, бо уряд позакривав усю українську пресу й усі видавництва. А коли російські війська вдерлися в Галичину, вони почали жорстоко відімщати їй за те, що 30 літ (1876-1905) вона була захистом і для східноукраїнського слова. Доходило до того, що українські книжки почали просто палити, як трохи пізніше року 1920 палив їх Денкін у Києві. Але війна була програна, й на Сході знялася революція 7 березня 1917 року, що відразу остаточно скинула пута з українського слова, й воно почало знову могутньо розцвітати» [5, с.92]. У свідомості панівних, окупаційних націй ідея поневолення засадничим принципом вважала знищення мови. Гумбольдтівське мово-ментальність, співзвучно висловлюванню Івана Огієнка про те, що «мова – то серце народу: гине мова – гине народ» [5, с.11-12].

Де ж шукати початок категоризації «малі народи», «панівні народи». Доречним буде зробити припущення з-за допомогою метафізичного тлумачення мови Чарльзом Пірсом. Гельмут Папе називає пірсівську філософію мови «найрадикальнішою тезою», яка звучить так: «Кожна мова – це тільки різновид алгебри, де повторювані символи відповідають словам... У цій системі формальна логіка (числення предикатів) будується лише через логічні операції, що є варіантами застосування одного відношення до другого. Таким чином, «релятивний продукт» стає моделлю, чий варіанти визначають решту різновидів логічних понять і операцій» [1, с.322]. Згідно даної теорії шляхом низки алгебраїчних рівнянь можна вивести формулу категоризації націй. Проте, продовжимо розвивати Гумбольдтове тлумачення мови, яке розширив і доповнив Ернст Касирер, який вважав мову, на ряду з міфо-релігійним світом і мистецтвом, як «енергію духу, через яку духовний зміст значення сполучено з конкретним чуттєвим знаком і внутрішньо присвоєно цьому знакові». Якнайкраще «енергію духу» мови виражена і сполучена у пісні, особливо народній. Так, Іван Огієнко стверджував, що українські пісні мають свою особливу чарівність, визнану світом, і що схожий дух притаманний лише сербській пісні: «Були часи, коли в нашій пісні кохалась навіть Москва. В другій половині XVIII-го віку наша пісня народна була дуже поширена, що видно з рукописних, або друкованих співаників, скажемо, Чулкова, Новикова й інших, де завше були українські пісні» [8, с.6]. Повноцінне суспільне існування мови будь-якого народу, особливо поневоленого, може відбуватися, коли існує і функціонує літературна мова. Як зазначає Іван Огієнко, в Україні ще з кінця XVII століття школи мали свої підручники. «У нас вийшло декілька букварів, починаючи з букваря Л. Зизанія 1596 р... У нас були в старі роки поважні курси зо всіх боків науки, і науку цю по школах проказували рідною мовою» [8, с.57-58]. Тарас Возняк у своїй книзі «Філософія мови» називає мову «політичним інструментом і політичним ресурсом» і, якщо держава не піклується про збереження і розвиток своєї мови, мовну територію опановують мови сусідів [3]. Саме так сталося на сході України, де українська мова була по-

глинута російською, що й спровокувало окупацію Росією території, де спочатку «вмерла» мова. Проте, так було не завжди, а навіть навпаки. У своїй книзі «Українська культура» Іван Огієнко цитує російського академіка Шахматова про походження російської мови: «Родина нашого великорусского літературного языка – Болгарія. Но образовался он в Киеве, где испытал впервые благотворное влияние народной среды. Окончательно развился он в Москве» [8, с.106].

Револуційне сприйняття мови і ставлення до феномену знака не як до природного явища, а як до конвенційної системи знака, зробив Сосюр. Згідно його теорії усі мови підпорядковані принципу постійної зміни у просторі і часі, який він охарактеризував, як континуальну трансформацію. Кристіан Штетер визначив Сосюрівську континуальну трансформацію як «результат порівняльного діахронічного мовознавства XIX століття» [1, с.443]. На тлі цієї теорії можна зробити діахронічний мовний зріз, який може служити підтвердженням припущенню Сосюра. Порівняємо приклади з двох мов, української та англійської, які за сучасною класифікацією належать до різних груп європейських мов: слів'янської й германської відповідно. Український прислівник «онде», який майже вийшов зі вжитку, співзвучний англійському прислівнику на позначення місця «yonder», який також можна вважати архаїчним, позаяк його можна зустріти лише в літературі періоду активної літературної діяльності Марка Твена (кінець XIX – початок XX століття); а також англійський вигук «ауе», який лунав в середньовічному парламенті Шотландії та Англії при погодженому рішенні парламентаріїв щодо питання, яке виносилося на голосування, та український вигук «ай», який ще досі чути у мовленні літніх людей, що мешкають на західному Поділлі України й який ті промовляють на знак згоди зі співбесідником. Наведені приклади свідчать про існування спільної індоєвропейської мови у далекі прадавні часи, а також є підтвердженням «континуальної трансформації» згідно Сосюра.

Постійною зміною мови у просторі і часі є приклади грецьких слів в українській мові, які прийшли у мову шляхом кальки, і правила транслітерації, що діяли на час запозичення, закарбували час і простір. Професор В. Німчук, який вивчав історію транслітерації грецької літери «тета» (θήτα), зауважує, що під впливом латинської (західноєвропейської) вимови «тета» в українській мові домінує як [т], що засвідчують літературні джерела II половини XVI ст. Але «трансформація» мови у просторі свідчить, що на українських землях, які були в складі Росії, закріпилися форми з [ф]: Марфа, Афіни, Ефіопія, Федір, Мефодій, Фома, Варфоломій, Дорофея, гора Фавор, Афон, Голгофа, ефір, міф, кафедра, коринф'янин. На теренах, що перебували в складі Австро-Угорщини, закріпилися форми з [т]: Марта, Атена Пашко (дружина В'ячеслава Чорновола) Етна (назва вулкану), Голгота, Гетсиманія, етер, міт, тощо [11]. На противагу «континуальної трансформації» можна привести приклад протези, зокрема в українській мові, яка вже тривалий час є мовною константою: горіхи (рос. орехи), гострий (рос. острый), готель (отель), гукнути (аукнуть), гумор (юмор), гарбуз (арбуз), гайда (айда), вудка (рос. удка), вуж (уж), він/вона (он/она), вікно (окно), вулиця (улиця), вівця (овца).

Отже, мова – живий організм, що відтворює дух та менталітет нації й є змінним у часі і просторі. Як наслідок, помирає мова, вмирає нація, про що століття назад стверджував письменник і мислитель Іван Огієнко.

Список використаних джерел:

1. Борше Т. Класики філософії мови від Платона до Ноама Хомського. Київ : Курс, 2008. 536 с.
2. Висловлювання відомих людей про мову. Олександр Пономарів. URL: http://ladychyn.inf.ua/Vyslov_Movu.html (дата звернення: 20.08.2018).

3. Возняк Т.С. Філософія мови. Львів : Ї, 2009. 180 с.
4. Мудрість народна. Арабські прислів'я та приказки. URL: http://shron1.chtyvo.org.ua/Arabska_kultura/Arabski_prysliv'ia_ta_prykazky.pdf (дата звернення: 20.08.2018).
5. Огієнко І.І. Історія української літературної мови. Київ : Наша наука і культура, 2001. 440 с.
6. Огієнко І.І. Наука про рідномовні обов'язки : навчальний посібник. Львів : Фенікс, 1995. 47 с.
7. Огієнко І.І. Рятуння України. Київ : Наша наука і культура, 2005. 367 с.
8. Огієнко І.І. Українська культура. Київ : Абрис, 1991. 272 с.
9. Пономарьов В.О. Феноменологія нації. *Критика*. 2008. №10-11. С. 132-133.
10. Тищенко К.М. Всеслов'янськість мови українців. *Український Тиждень*. 2012. №39 (256). С. 22-62.
11. Транслітерація грецької літери Θ. Термінологічно-правописний порадник. URL: <http://poradnyk.ucu.edu.ua/orthography/theta/> (дата звернення: 26.08.2018).
12. Українські прислів'я. Українська народна мудрість, пронесена крізь віки. URL: <http://coma.in.ua/29218> (дата звернення: 20.08.2018).
13. Японська мудрість. 35 «правил» мудрої людини. URL: <http://narodua.com/dajdzhest-svit/japonska-mudrist-35-pravyl-mudroji-ljudyny.html> (дата звернення: 20.08.2018).
14. Hertel M., Smith M., O'Connor B., Bloomfield N. *Creating Clear Images*. Toronto : The Fider Company, 1999. 328 p.

The article investigates diverse interpretations of the language phenomenon by philosophers who lived in different time and places. Hegel's views regarding language focus on his cogent account that language is no longer just a social tool which provides communication. Hegel's notion of language specifies it as a crucial issue of human's mind which has its own 'subjective spirit'.

Wilhelm von Humboldt broke the mold of conventional approach to language as a system of signs. He treats it as an instrumental tool of mind. He attributes it with the strength and abundance of power to create the world and the person himself, thus language can identify mentality, the way of thinking of the whole nation. Therefore, according Humboldt a number of national mentalities exist in the world. To learn a language means to understand the historical milieu in which a nation finds itself as well as to get to know a prehistory that works upon it. The variety of different ways of thinking is illustrated by people's wisdom preserved in proverbs and sayings. The article presents Arabian, Greek, Ukrainian, Japanese proverbs.

Language is considered as a political tool as well. Ivan Ohienko states any language can function even when the nation that speaks it is in occupation until its literary language is active. Taras Vozniak declares when the government does not care about the language of the people it runs then the occupants make intrusion on the territory where the native language is not spoken.

A revolutionary breakthrough was made by Ferdinand de Saussure as to the language phenomenon as a conventional system of signs. According to his theory all languages undergo changes in time and space. Ferdinand de Saussure names such a change a «continual transformation». He reports the essential role of language is in functioning of brain.

The article supports Saussure's idea about continual transformation with the examples of the Ukrainian prosthesis of [w, h, y] and the geographical factor of transliteration of the Greek sound «theta».

Language turns out to be a changing organism that has a specified spirit which qualifies the mentality of its people.

Key words: thinking, outlook, political tool, wisdom, continuing transformation, diachronic method, transliteration.

Отримано: 06.09.2018 р.